

סקירות מאת א' כשר, ע' הילדסהימר

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. (תשמ"ד), pp. 97-106

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70041509>

Accessed: 05/12/2011 12:46

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

ספרים*

סקירות

יוסף בן מתתיהו – היסטוריון של ארץ־ישראל בתקופה ההלניסטית והרומית, עורך: אוריאל רפפורט. ירושלים, יד יצחק בן־צבי, תשמ"ג.

בקובץ מחקרים זה ח"י מאמרים ולקט ביבליוגרפיה עדכנית, פרי עטם של חוקרים ישראליים ותיקים וצעירים, אשר השתתפו בכינוס באוניברסיטת חיפה (בחודש אדר תשמ"א) בחסות 'המרכז לחקר ארץ־ישראל ויישובה', המשותף ליד יצחק בן־צבי ולאוניברסיטת חיפה. המחקרים מקיפים קשת רחבה של נושאים, שהמכנה המשותף שלהם הוא יוסף בן־מתתיהו, בין אם בנושא לחקירה בפני עצמו בין אם כמקור היסטורי לסוגיות ולנושאים שונים. יתרון הספר נעוץ במגוון הנושאים הרחב ובתחומי ההתעניינות השונים שהוא מציע לקוראיו, דבר המעניק לספר צבע ורעננות מיוחדים. ברם, דומה כי זהו גם חסרונו של הספר, כיוון שאין בו מסך היסטוריוגרפיה מוגדר, האופייני לקובץ מחקרים המוקדש כליכולו לסוגיה היסטורית מסוימת. קובץ כזה יכול היה לפי טבעו להציע הבטים ועיונים שונים, בין אם מנוגדים ובין אם מסכימים ומשלימים זה את זה, לסוגיה אחת. חילוקי דעות ובחירות היסטוריוגרפיות מזוויות ראייה שונות על נושא אחד, עשויים היו לעורר דיון וויכוח, ובכך להעלות תרומה משמעותית יותר מבחינה מחקרית. למעשה, קובץ המחקרים הזה משמש אכסניה לעיוניהם המזדמנים של חוקרים העוסקים ממילא בחקר תקופת הבית־השני, איש איש בתחומו ובסוגיה המעניינת אותו. עם זאת, יש לזכור כי הקובץ הוא פרי הביכורים של אחד המרכזים לחקר ארץ־ישראל ויישובה, הפועלים בקרב האוניברסיטאות בישראל. מן הסתם ביקשו מארגני הכינוס ועורכי הקובץ לבחון את היענות ציבור החוקרים ליוזמה החדשה, ולכן בחרו בנושא כללי ובלתי מוגדר דיו, כדי שביטוי מראש השתתפות רבה ככל האפשר. ננסה עתה לסקור ולהעריך את פרי עטם של החוקרים עצמם, לפי סדרם.

במאמרו הקצר – 'יוסף בן מתתיהו – ההיסטוריון של ירושלים' – מבקש הארכיאולוג הוותיק וחוקר ירושלים המובהק, ב' מזר, להעלות על נס את תרומתו הגדולה של יוסף בן מתתיהו להכרת ירושלים במאה הראשונה לספירה. מזר מעדכן אותנו בכל הנוגע לביקורת כתבי יוסף בן מתתיהו ובחינתם מחדש על רקע הממצאים הארכיאולוגיים מחפירות הר הבית, העיר העליונה ואתרים אחרים. בסוף מאמר־סקירתו דן מזר בחטף בעדות הפרובלימאטית של יוסף בן מתתיהו על תולדות העיר העליונה (מלחמת היהודים ה', 137-138: קרמוניות היהודים ז', 161 ואילך), המשקפת לדעתו את המסורת ההיסטורית המקובלת על דעת אנשי ירושלים בזמנו של יוסף בן מתתיהו עצמו ביחס ל'עיר דויד'. חבל שנושא מסקרן זה אינו זוכה לבירור ממצה; נראה שטעמו של מזר שמור עמו ומן הסתם קשור הוא בחפירות ובתגליות, שחקירתן נמצאת בעיצומה.

מאמרו של ד' אורמן – 'לשימוש השם גולן בכתבי יוסף בן מתתיהו' – סוקר ומנתח את כל מראי המקומות בכתבי יוסף בן מתתיהו שבהם נזכר השם 'גולן', בין כמקום יישוב בין כחבל־ארץ שהיווה יחידה גיאוגרפית־מינהלית. לדעת המחבר נותן יוסף בן מתתיהו יסוד לאבחנה הגיאומורפולוגית בין 'גולן עליון' לבין 'גולן תחתון', שייכת כי שימשה יסוד גם לחלוקה מינהלית פנימית בתקופת בית שני. ייחורו וערכו של המאמר אינם באים

* מרכז המדור ש' פיינר

לידי ביטוי בחידוש מחקרי דווקא, אלא יותר בעבודה מסכמת, תוך בדיקת פני השטח על רקע הנתונים של יוסף בן מתתיהו.

מאמרו של ש' אפלבאום – 'אנטיפטריס'כפר סבא ואנטיפטריס דקיסרי: שתי פרשיות שהן מבחן לאמינות ההיסטורית של יוסף בן מתתיהו' – מטפל בשתי פרשיות היסטוריות הנוגעות למלחמת היהודים ברומאים. בפרשה הראשונה הריהו מלמדנו פרק מאלף בתולדותיה של עיר הלניסטית טיפוסית בארץ ישראל, למן התקופה ההלניסטית, דרך תקופת הכיבוש החשמונאי ועד 'השיחרור' בידי פומפיוס. אותה עיר, שנקראה בעבר ארתוסה, נבנתה ונוסדה מחדש בידי הורדוס, ונקראה מאז אנטיפטריס. בחינתו הפילולוגית הדקדקנית של אפלבאום את עדותו של יוסף בן מתתיהו (מלחמת היהודים ב, 513-514; ד, 443) מוכיחה, כי בשנת 66 לספירה נאלץ אספסיאנוס 'לעשות סדר' בעיר, לאחר שהשתלטו עליה מורדים יהודיים בעקבות מפלת קאסטיוס גאלוס. סימני החורבן וההרס בעיר ובסביבתה הכפרית ניכרים בממצאים הארכיאולוגיים, ולדעת אפלבאום יש לייחסם למעשי אספסיאנוס ולא למורדים היהודיים, דבר שיכול להסביר את העלמת הפרשה על ידי יוסף בן מתתיהו מסיבות אפולוגיות, שנועדו לגונן על מיטבו ופטרונו הרומאי. בפרשייה ההיסטורית השנייה מנסה אפלבאום להתחקות אחר ניסיון ייסודה של עיר הלניסטית אחרת, אף היא אנטיפטריס, ששכנה בעמק-חפר המזרחי (כגוש קקון – ביר אלעבר – חורבות מגדל, לא הרחק מקיבוץ מעפיל), על 'אדמת המלך'. ייסוד העיר היה, לדעתו, מושתת על סינדיקסמוס (איחוד, מגורים בצוותא) של שלושה כפרים, והרמז לכך נמצא לידו באחת הגירסאות של ילקוט שמעוני, המזהה את 'אנטיפטריס דקיסרי' עם 'טרפילון דקיסרי' (טרפילון מלשון טריפוליס, כלומר תאגיד של שלושה יישובים). לדבריו, היתה זו מדיניותו הפילהלנית של הקיסר קאליגולה שהכשילה את צמיחת העיר ומנעה ממנה מעמד של פוליס, משום שלא ראתה בעין יפה את מדיניות העיור של שני בניו של הורדוס, פיליפוס והורדוס אנטיפאס. הצעת אפלבאום מעניינת למדי, אלא שקשה עדיין להוכיחה בוודאות, ולפי שעה הריהו מיוסדת על שורת השערות והנחות, שאין באפשרותנו להוציא מהן אמת מבוררת, סופית ומוחלטת בעניין זה. מאמרו של מ' ברושי – 'מהימנותו של יוסף בן מתתיהו, נתוני ריאליה במלחמת היהודים ומקורותיהם' – כתוב בצורה מעניינת ומרתקת. המאמר מעלה לדיון את אחת השאלות היותר נוקבות במחקר על כתבי יוסף בן מתתיהו: מידת מהימנותם של הנתונים המיספריים המובאים על-ידו. לצורך זה מבחין המחבר בין נתונים המאפשרים ביקורת ארכיאולוגית וגיאוגרפית, שהם מהימנים ומדויקים פחות או יותר, לבין נתונים דימוגרפיים, שהם מוגזמים ובלתי מתקבלים על הדעת במקרים רבים אם לא ברובם המכריע. למרבה הצער לא ליווה ברושי את דבריו בהוכחות מחקריות של ממש, ולפחות אפשר היה לצפות כי יעשה כן ביחס לנתוני מידגם אחרים. מעניין עוד יותר היה ההסבר ביחס לקומנטאריים הקיסריים, אשר כבר שימשו את יוסף בן מתתיהו כמקור היסטורי חשוב בכתבו את ספרו מלחמת היהודים. ברושי שותף למסקנה כי קומנטאריים אלה היו דו"חות השרה הצבאיים הראשונים של המלחמה ולא הזיכרונות ההיסטוריים הקיסריים, ששוכתבו זמן רב לאחר מעשה (השווה לדעתו של י' דן במאמרו בקובץ זה, עמ' 63 ואילך). ההכרעה בסוגיה זו היתה צריכה להתייחס אל שאלת זמן הכתיבה של מלחמת היהודים (ראה: מ' שטרן, 'זמן חיבורה של מלחמת היהודים', דברי הקונגרס העולמי הששי למדעי היהדות, תשל"ג, ב, עמ' 29 ואילך; וכן בקובץ זה, עמ' 237 ואילך), לפיכך יש מקום להטיל ספק במסקנה האמורה ולבחנה מחדש.

מאמרו של ד' גולן – 'יוסף בן מתתיהו, ביקור אלכסנדר בירושלים וההיסטוריוגרפיה החרשה' – דן באחת

הסוגיות השנויות במחלוקת מזה עשרות בשנים. זהו אחד המאמרים המרתקים שבקובץ, המצטיין בעמקות מחקרית (היסטורית וטקסטואלית) ובהבנה היסטוריוגרפית. בצד התחקותו אחר המוטיבים האפולוגטיים של יוסף בן מתתיהו בכתיבתו על ביקור אלכסנדר בירושלים, מבקש גולן לשכנע את קוראיו (ולדעתי בהצלחה) בדבר קיומם של מניעים אפולוגטיים נגדיים מצד סופרי יוון ורומא להעלים את דבר הביקור הזה. לדעתו נבע הדבר ממגמות תעמולתיות של 'צידוק הדין', אם על רקע מרידות היהודים ברומאים וחורבן בית המקדש ואם על רקע צמיחת הנצרות, ששללה מעיקרה את רעיון תקומת המקדש. רק חבל שגולן פטר עצמו מדיון מקיף בסוגיות אלה. בהמשך מאמרו הוא מציג שורה ארוכה של טיעונים, לעתים משכנעים יותר ולעתים פחות, כדי לאשש את עדותו של יוסף בן מתתיהו על ביקור אלכסנדר בירושלים, ובכך להסיר את מסך האגדה הרומאנטית שאפף את העדות. אם אמנם יומינו ממצאי המחקר הזה ביקורת מצד חוקרים שונים, או דברי חיזוק והסכמה, הרי שהשיג גולן את מטרותיו. בין כך ובין כך ראוי מחקרו לציון על תרומתו לפולמיקה ההיסטוריוגרפית המודרנית בנושא זה השנוי כל כך במחלוקת, ואשר טרם נס ליחו.

מחקרו של י' דן – 'יוסף בן מתתיהו ויוסטוס מטבריה' – הוא מסוג המחקרים הלמדניים שצורר באמתחתו שפע של חידושים קטנים המצטרפים יחד למסכת שלימה, הזורה אור על סוגיה היסטורית אפילה. דיונו הרקרקני משכנע בטיעוניו ביחס למועד כתיבתו של החיבור חיי יוסף, שהיה ככל הנראה בימי הקיסר דומיטיאנוס. מצודרת במיוחד היא הצעתו, כי יוסטוס איש טבריה ניסה בגירסתו ההיסטורית על מלחמת היהודים ברומאים להבאיש את ריחו של יוסף בן מתתיהו בעיני דומיטיאנוס ולהאשימו באחריות למרידת טבריה. מהאשמותיו הנגדיות של יוסף בן מתתיהו והתקפתו המוחצת על יוסטוס בספר חיי יוסף ניתן ללמוד, כי שני הסופרים היריבים ניסו לגולל איש על רעהו האשמות בוטות בדבר עמדותיהם הצבועות והעוינות כלפי רומא בפרוץ המרד. הואיל ושני האישים שירתו במחנה המורדים ולאחר מכן גם נטשוהו, ומכיוון ששניהם השפיעו לא מעט על האירועים בגליל, מייחס דן חשיבות רבה לאיתור כל הניגודים שביניהם, הן ביחס לעמדותיהם המדיניות והן ביחס לאמינות כתיבתם, כדי לחשוף את האמת ההיסטורית 'האובייקטיבית' וללמדנו פרק בכחינת האופי ההיסטוריוגרפי של כתבי יוסף בן מתתיהו.

מאמרו של מ' לוז – 'נאום המִשְׁנָה של אלעזר במצדה וקליארכוס איש סולי' – מהווה דוגמה מייצגת למחקר שקדני ולמדני על בחינה טקסטואלית, ספרותית ופילוסופית בנוגע לזיקתו של נאום משוכתב בידי יוסף בן מתתיהו אל רעיונותיו של חיבור עתיק, שהגיע לידיעתו מקריאה בלתי אמצעית באנתולוגיה ספרותית כלשהי. הצעתו של לוז במקרה מסוים זה היא מעניינת ואפשרית, אך גם באותה מידה אינה הכרחית. יש לזכור כי במאה הא' היתה נטייה ברורה בחוגי צמרת של החברה הרומית לטשטש את הגבול בין התאבדות לבין מה שכונה 'מארתיריון סטואי', שהיה מלווה הערצה רבה לגימנאסופיסטים ההודים ובראשם קאלאנוס האגרי (השווה: מ' שטרן, 'התאבדותם של אלעזר בן יאיר ואנשיו במצדה ו"הפילוסופיה הרביעית"', ציון, מז' [תשמ"ב], עמ' 376 ואילך). לא מן הנמנע אפוא, שיוסף בן מתתיהו הושפע מן האופנה האינטלקטואלית הרווחת ברומא וביקש להשתמש בה בסיקור התאבדותם של אנשי מצדה, ולכן אין בהכרח 'לחשוד' בפנייה ישירה או עקיפה לכתבי קליארכוס מסולי דווקא. ראוי היה לבחון גם את האפשרות שהוא דלה את הרעיון מכתבי פילון, הקרוב לזמנו, שהרבה לעסוק בעניינים שכאלה ואף לרדן במעשים מפורסמים ובהם ההתאבדות הקבוצתית של אנשי כסאנתוס מאסיה הקטנה (42 לפסה"ג), שהיו לה כמסתבר שני תקדימים מקומיים בעבר, ולכן גם עשתה רושם אדיר בעולם

העתיק. גם פילון כךך זאת באהבת החירות הקיצונית וברעיון נצחיות הנשמה המשתחררת מכלאה הגופני בשעת המוות.

מאמרו של ז' ספראי – 'תיאור ארץ־ישראל לפי יוסף בן מתתיהו' – מצטרף לשורה הארוכה של מחקרי בגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ־ישראל, תחום שבו קנה לעצמו מקום בולט בשנים האחרונות. תחילה ניסה ספראי לזהות את המקור שעליו נסמך יוסף בן מתתיהו במלחמת היהודים, ג, ושבכעבותיו חילק את הארץ לשלושה מחוזות עיקריים. לדעתו היה זה 'מקור הלכתי' קדום מן התקופה שלפני התפשטות הממלכה החשמונאית, כי רק בדרך זו, סבר, ניתן לבאר כמה תמיהות גיאוגראפיות בתיאורי יוסיפוס, כגון: השמטת זכרם של עמק־יזרעאל, עמק בית־שאן ומישור החוף הפנימי, שהיו מיושבים אז באוכלוסייה נוכרית. בהצעתו הלך ספראי בדרכו הסלולה של ש' קליין, ויש להודות כי הגיונה הוא מצודר ואף קשה להפריכו, אך לפי האמת באותה מידה גם קשה להוכיחו בראיות של ממש. לכן גם מה שהוא מכנה 'התוספות' של יוסף בן מתתיהו למקור הזה, אינו אלא בגדר נדבך נוסף של השערות להשערה היסודית הנ"ל. בחלקו השני של מאמרו חושף ז' ספראי ומנתח בצורה שיטתית את תיאורו של יוסף בן מתתיהו (במקביל לתיאורי המקרא) על חלוקת הארץ לשבטים ולנציבויות (של שלמה המלך). הוא מוכיח בצורה משכנעת, ומוסיף על מה שהוכח כבר בעבר, כי התיאורים גזורים על פי אמות מידה ומושגים השאולים מוזמנו של יוסף בן מתתיהו עצמו.

מאמרה של מ' פוצי – 'הקשרים בין היהודים לבין הפרתים בעיני יוסף בן מתתיהו' – מהווה דוגמה טיפוסית למחקר, שהוא מלאכת מחשבת מבחינת מבנהו והגיונו הפנימי, אך כל כולו מיוסד על מסכת השערות השעונה על אינטרפולאציה לאחר הנוסחים של ספר יוסיפון. לדעת המחברת, אינטרפולאציה זו היא מקור ראשוני ומהימן, ואותו היא מגלגלת אחורנית עד לפוסידוניוס מאפמיאה. אם אמנם יש ממש בהצעתה, אזי מתברר כי יוחנן הורקנוס פנה עורף לאנטיוכוס השביעי סידטס ובא בקשרים עם הפרתים מאחורי גבו, דבר שהפך לברית מדינית של ממש (129/130 לפסה"ג). גילוי זה מחייב כמובן להציע הסבר לשתיקתו של יוסף בן מתתיהו בעניין זה והמחברת מציעה שיוסיפוס שיכתב את ההיסטוריה של העבר על פי מניעים פוליטיים בני זמנו. לדעתה הוא רצה לפגוע באוריינטאציות המדיניות הפרתיות, שבהן השתעשעו המורדים היהודיים ברומא בימיו, ולכן הוא ביקש להעלים כל קשר וברית יהודית עם הפרתים.

מאמרו של ג' פוקס – 'על אמינותה של ידיעה אחת אצל יוסף בן מתתיהו' – דן בהיבטים הכרונולוגיים וההיסטוריים של הידיעה בקדמוניות היהודים יד, 10 על מינוי אנטיפאס, סבו של הורדוס, למישרת 'האיסטראטגוס על אדומיאה כולה', ידיעה הכורכת את המינוי בידידותו עם הערבים הנבטים והערס עזה ואשקלון. פוקס קושר פרשה זו לכיבוש עזה בידי ינאי, ונוקב אגב כך בתאריך 100 לפסה"ג, או 99 לפסה"ג לכל המאוחר. הוא ניסה להעריך את הידיעה על הידידות בין אנטיפאס לעזה כתעמולה אופיינית השואבה מכתבי ניקולאוס איש דמשק, שנועדה לִפְת את תולדות משפחת הורדוס ולהציגה כבעלת־ברית לערים ההלניסטיות. ניסיון זה אינו משכנע בראש וראשונה משום שאינו נתמך בראיות של ממש. אך למען האמת, אכן לא היה הורדוס בעל ברית מובהק של כל הערים ההלניסטיות בארץ־ישראל, דבר שאפשר ללמוד מעמדתו של היפוס וגדרה (בנוסף לעזה) ומפניית ערים שונות לאוגוסטוס בבקשה להינתן משלטון בית הורדוס לאחר מותו, בשנת 4 לפסה"ג. עם זאת, יש להבדיל בין יחסו לערים ההלניסטיות ותיקות לבין יחסו לערים שידר מחדש והיו תחת חסותו. יש לתמוה איפוא מרוע ניתק פוקס את הידיעה הנ"ל של יוסף בן מתתיהו ממסכת הידיעות על קשרי אנטיפאס עם הנבטים, בעלי הברית המובהקים של עזה? הלא גלוי הדבר כי הא בהא תליא. דומה כי יש להעריך

את מינוי אנטיפאס על רקע של שיקולים כלכליים ופראגמאטיזם מדיני מצד ינאי, לפיהם ביקש המלך החשמונאי לנצל את קשריו של האדומי הנכבד עם הנבטים ועם עזה ואשקלון מימים ימימה, כדי לגשר על תהום השנאה שרבעה בין ממלכת החשמונאים לביניהם. הדבר יכול היה להמתיק מעט את הגלולה המרה של הכיבוש ולהחזיר, עד כמה שניתן, את הפעילות הכלכלית של 'הסחר הערבי' למסלולו הקודם.

במאמרה – 'חיבורי יוסף בן מתתיהו בהיסטוריוגרפיה הנוצרית-ביוזנטית' – סוקרת ר' פישמן-דוקר את השימוש שנעשה בכתבי יוסף בן מתתיהו על ידי הכרוניסטים הביזנטים לצורכיהם התיאולוגיים. היא חושפת את ררכי הסתמכותם השונות על כתבי יוסף בן מתתיהו, לרבות הסילופים והעיוותים ההיסטוריים ומניעיהם המגמתיים. היא מדגימה היטב את דבריה בשלוש כרוניקות: 'הכרונוגרפיה' של יוהנס מלאלאס מאנטיוכיה (המאה ה-11), 'הכרוניקון פסחלה', שמחברו לא ידוע (ראשית המאה ה-12) ו'האקלוגה כרונוגרפאס' של גיורגיוס סינקלוס מארץ ישראל (ראשית המאה ה-13). מאמרה מהווה חלק מעבודת הדוקטוראט שלה והוא מבשר טובות ומגהר את הסקרנות לגבי המחקר כולו.

מאמרו של א' ראבילו – 'גירוסים אצל יוסף בן מתתיהו' – הינו דוגמה אופיינית למחקר למדני מהוקצע מאת משפטן מובהק והיסטוריון שנון גם יחד. ראבילו חושף ביסודיות ובדייקנות את ההבדלים בין הגירוסים במשפט הרומי לגירוסים במשפט העברי על רבדיו ההיסטוריים השונים, ומוכיח כי קביעותיו והערכותיו של יוסף בן מתתיהו בנושא זה מיוסדות בבירור על המשפט העברי המסורתי. הדבר בא לידי ביטוי במקרים הנודעים של גירושי שלום אחות הורדוס מקוסגבר, גירושי הרודיאס מהטטרארך פיליפוס וגירושי של יוסף בן מתתיהו עצמו מהשכוי שנסא בפקודת אדוניו הרומאים בקיסריה. מאלפות מאוד בהקשר זה הן הדוגמאות שהביא המחבר מתעודות הגט שנתגלתה במורבעת, שבה שוררים בבירור עקרונות המשפט העברי, וכן תעודות גט יהודיות אחרות מן התפוצה ההלניסטית-הרומית, שבהן ניכרת בעליל השפעה נוצרית.

מאמרו של א' רבן – 'יוסף בן מתתיהו והנמל של הורדוס בקיסריה' – חושף בפני קוראיו טפח מהישגיה של הארכיאולוגיה הימית, המתפתחת לאחרונה בתנופה רבה במדינת ישראל בכלל ובאוניברסיטת חיפה בפרט. המאמר גדוש תיאורים מפורטים בלוויית תמונות ואיורים של הממצאים שנחשפו. המסקנה המאלפת של המחבר, המופיעה בסוף המאמר, מדברת בעד עצמה וראוי לצטטה פעם נוספת: 'השוואת הכתוב אצל יב"מ [יוסף בן מתתיהו] עם מה שנחקר עד כה יוצרת מתאם שלם כל כך, עד שניתן לתכנן את המשכו תוך הסתמכות על מקור זה ולחפש שרידיהם של מרכיבים, שלא נתגלו עד כה במקום המתפרש מן הכתובים'. לא נותר לנו אלא לאחל לו לא' רבן שיצליח במשימתו וימשיך לאמת בתגליותיו את נתוני הריאליה שבכתבי יוסף בן מתתיהו.

מאמרה של ל' רוט-גרסון – 'תרומתו של יוסף בן מתתיהו לחקר התפוצה בתקופה ההלניסטית-רומית' – כינס יחד שפע של ידיעות המפורזות בכתבי יוסף בן מתתיהו על התפוצה היהודית והנוגעות לשלושה תחומים: ההיבט האישי שלו בנושא זה, תיאור מצב הקהילות בימי המלחמה נגד הרומאים, והזיקה בין יהודי התפוצות לארץ-ישראל. למען האמת, הגדרת התחום הראשון היא בלתי ברורה די הצורך, משום שכל מה שכתב יוסף בן מתתיהו בנושא התפוצה הוא פועל יוצא מן ההיבט האישי שלו. תמוה איפוא מדוע לא נידונה, ולו אף ברמז, עמדתו של יוסף בן מתתיהו בעניין מלחמתם של יהודי התפוצה על זכויותיהם ובעניין כתבי השיטנה, שהופצו נגד יהודים ויהדות, שהרי כאן הוא ביטא מעורבות אישית וספרותית בולטת בהשיבו מלחמה שערה. מוטב היה להקדיש את התחום הראשון להיבט האישי של יוסף בן מתתיהו על קהילת יהודי העיר רומא, שהרי בחינת גופי הכתובים

במאמר מלמדת כי רק מקצת הדברים באותו הקשר, המרוכזים בעמ' 188-189, חורגים ממסגרת עניינית זו. לטעמנו, היה מקום לרשום בסיום המאמר כמה פריטים ביבליוגרפיים יסודיים בנושא התפוצה ההלניסטית-רומית.

מאמרו של א' רפפורט – 'יוחנן מגושחלב בגליל' – הוא מאמר שלישי מפרי עטו המוקדש בעת האחרונה לאישיות מופלאה זו, ללמדך עד כמה אפשר להפוך ולהפוך בכתבי יוסף בן מתתיהו ולחשוף בהם דברים חדשים. חשיבות המחקר של רפפורט באה לידי ביטוי בעובדה שהוא מיקד את ענייניו באחת הדמויות המרכזיות ביותר של מלחמת היהודים ברומאים, המשמשת בבואה לעמדות ולהלך הרוחות הכללי ביישוב היהודי בימים ההם. מתברר כי הלה היה איש אמיד ומתון בהשקפותיו וביחסו המדיני לרומא, אשר נסחף למרד בעקבות ההירדרדות המואצת ביחסי הצורים השכנים עם יהודי הגליל. רפפורט הבליט את ייחודו של יוחנן לעומת מנהיגים מתונים אחרים בגליל, כמו יוסף בן מתתיהו עצמו ויוסטוס איש טבריה, שנטשו את מחנה המורדים לאחר שהצטרפו אליו; יוחנן, לעומת זה, נשא באחריות הנהגתו עד הסוף המר. תוך כדי דינו מעביר רפפורט תחת שבט ביקורתו הנוקבת את עדותו של יוסף בן מתתיהו על האיש, שלא היתה נקייה מפניות אישיות (אם לנקוט בלשון המעטה), אלא חדרה במגמתיות תעמולתית שתכליתה להשחיר את דמותו של יוחנן מגושחלב.

מאמרו של ד' שורץ – 'יוסף בן מתתיהו ופילון האלכסנדרוני על פונטיס פילטוס' – הוא מלאכת מחשבת של פלפולות טקסטואלית, המצליחה כמעט 'לעיל פילא בקופא דמחטא'. שורץ מנסה להחיות את הדעה הנושנה, לפיה יש לזהות בין פרשת הפרוטומות הנסקרת על ידי יוסף בן מתתיהו (מלחמת היהודים ב, 169-174; קדמוניות היהודים יח, 55-59) לבין פרשת המגינים המוזהבים הנסקרת על ידי פילון (המלאכות לגאיוס, 299-305). הוא נוטה לפרש את ההבדלים בין שתי הסקירות על ידי חשיפת מגמתו האפולוגטית של פילון, אשר לדבריו 'גרמה לו לסלף את הסיפור במקצת'. גישה זו תמוזה קמעא, שהרי דווקא פילון נודע כאיש האמת והמצפון וכדמות מוסרית ללא דופי, וכמעט שלא נמצא מי שהטיל ספק באמינות כתיבתו ההיסטורית. ראוי לזכור בהקשר זה כי סקירתו הנ"ל כלולה בחיבור שנועד להילחם את מלחמת הזכויות של יהודי התפוצה, לרבות זכויות הדת של כלל העם היהודי; וממש קשה להעלות על הדעת שבעניינים עקרוניים וגורליים שכאלה היה פילון מעז לעקם 'ולסלף את הסיפור'. ככלות הכל הוא ואגריפאס הראשון שמו עצמם לדובריו הרשמיים של העם היהודי כולו בחצר הקיסרים ברומא בשנים 39-41, ונקל לשער ששונאי ישראל מושבעים כמו אפיון (שנכח אף הוא בחצר הקיסר באותו זמן ממש) היו ששים לתפוש אותם בקלקלתם אם אמנם היו מסלפים את האמת, ואפילו 'במקצת'. משכנעת הרבה יותר עשויה להיות הטענה ההפוכה, כי יוסף בן מתתיהו הוא שעייב או סילף במקצת את הסיפור ולא פילון. יתר על כן, יש לזכור כי פילון חי בימי פילאטוס, ועדותו נכתבה קרוב ביותר לזמן ההתרחשות עצמה. מה עוד ששורץ עצמו הודה מספר פעמים במאמרו שעדות יוסף בן מתתיהו מבולבלת מבחינה כרונולוגית ונחתה בהשוואה לזו של פילון. איך ניתן איפוא לשפץ באמצעות עדות זו את האמת ההיסטורית הגלומה בעדות פילון, ועוד לטעון שהיא משכנעת יותר? חירות כתיבתו ועיבודו ההיסטוריוגרפיים של יוסף בן מתתיהו הם דברים מופרים היטב, שבאו לידי ביטוי מאלף אפילו בסטיות ובתיקונים מרחיקי לכת של מקורות מקראיים. קשה לקבל שפרשת המגינים, שלא היה בה לכאורה פסול מבחינה דתית, תוגדר על ידי פילון כ'חידוש מהפכני' (שם, 300), מה עוד שהדבר עורר אפילו את התנגדות המשפחה ההרודיאנית והקיסר עצמו, בהעריכם את המעשה כחילול חוקי האבות היהודיים. דומה כי בפרשת המגינים נתכוון פילאטוס לכרסם בעורמה במעמדה של ירושלים כ'מקום

קדוש' (טופוס אסילוס), לאחר שנכשל בניסיונו הבוטה הראשון בפרשת הרגלים. מן הסתם הכילו כתובות ההקדשה שעל המגינים מטבעות לשון פאגאניות בזכות הקיסר טיבריוס, שפגעו ברגשות הדת היהודיים, הגם שלכאורה לא היה בהם חילול קודשים מפורש וגלוי של חוקי היהודים. הן זהו טבעה של כל מזימה ערמומית מוצלחת. כך או כך, מאמרו של שוורץ הוא מרתק ומלא עניין, הכתוב ביד אמונה של חוקר מבטיח.

מאמרו של מ' שטרן – "מלחמת היהודים" של יוסף בן מתתיהו והקיסרות הרומית' – הוא מחקר היסטוריוגרפי טיפוסי מפרי עטו של חוקר נודע ומנוסה, החושף לנו במקרה זה את השניות ביחסו של יוסף בן מתתיהו אל פטרוניו הקיסרים הפלאוויים (אספסיאנוס וטיטוס), מחד גיסא, ואל הקיסרות הרומית (ככלל), מאידך גיסא. מסתבר כי הקיסרים עצמם זוכים אצלו ליחס חיובי ביותר שבו מעורבות יחד הערכה שקולה וראצינאלית (לאספסיאנוס) עם אהדה וחיבה אישית עמוקה (לטיטוס). לעומת זאת, שלטון הקיסרות הרומית ככלל מוערך על-ידו ככורה המציאות שיש לקבלו ואין טעם והיגיון להתמרר נגדו. עם זאת, אין שלטון רומא וזכה אצל יוסף בן מתתיהו לסימפאטיה ולהערכה חיובית באשר לתועלת שהוא צופן לנתיניו.

מאמרו של י' שיפמן – 'גיור בכתבי יוסף בן מתתיהו, איזאטס מחדייב לאור ההלכה' – מבקש להתחקות אחר אחת הפרשיות היותר מופלאות בתולדות עמנו בימי בית-שני. לדעתו שאב יוסף בן מתתיהו את המידע שלו מן ההיסטוריה הרשמית של בית חדייב עצמו, שביקש להפיץ בין יהודי בבל וארץ ישראל את סיפור גיורו כדי להוכיח את כשרותו המלאה. בהסתייגות מדעה זו, ניתן להעיר כי אם אמנם עלה ספק כלשהו אודות כשרות הגיור, היה הרבר בא לידי ביטוי ישיר או עקיף בספרות חז"ל. אדרבה, בבדיקתו הקפדנית והשיטתית את היחס לבית-חדייב במקורות חז"ל מוכיח שיפמן בעצמו, כי החכמים גילו עמדה אוהדת ביותר כלפי שליטי בית המלוכה היהודי הזה, המתוארים כצדיקים גמורים. סיפור גיורם שרר כמסתבר רק באחד המדרשים הארץ ישראלים מן הדור החמישי של האמוראים (בראשית רבה מו יא, תיאודור-אלבק, עמ' 468-467), אך בצורה עמומה, שבה גשתכחו כבר פרטי המעשה. בבחנו את תהליך הגיור בסוף ימי הבית השני מוכיח שיפמן, כי עדות יוסף בן מתתיהו מלמדת שגיור מלכי בית-חדייב מילא את ארבעת היסודות הנחוצים או לגיור כהלכה: קבלת התורה, מילת הזכרים, טבילה וקורבן. בסיום המאמר מנסה שיפמן לברר מדוע כלל יוסף בן מתתיהו פרשה זו בכתביו, ובאריכות יחסית. תשובתו לכך, ובעיקר טענתו בדבר מגמות היסטוריוגרפיות אפולוגטיות של יוסף בן מתתיהו, שניסה להזים את האשמה הנפוצה בקרב שונאי ישראל על שנאת היהודים לזרים, היא הגיונית ואפשרית, אך צריכה ביסוס נוסף.

הלקט הביבליוגרפי המוקדש לנושא יוסף בן מתתיהו בסוף הקובץ מקיף עבודות ומחקרים שראו אור בשנים 1976-1981, והוא מבוסס על הביבליוגרפיה הכללית לתולדות ישראל בתקופה ההלניסטית והרומית, שהוציאו לאור א' רפפורט ומ' מור במרכז זלמן שזר בשנת 1982. לקט זה, המכיל 93 פריטים, ערוך לפי סדר אלפביתי, ובסיומו מפתח נושאים. המסקנה המאלפת העולה מעיון בלקט הזה מלמדת עד כמה מעורר יוסף בן מתתיהו את ההיסטוריונים בני זמננו לחקור את צפונות העבר של העם היהודי. די בעובדה זו כדי להצדיק עריכתם של כינוסי חוקרים נוספים, שיוקדשו לנושאים מוגדרים וענייניים, ויש כל היסוד להניח שיניבו קובצי מחקר חדשים בנוסף לקובץ חלוצי זה.

Max P. Birnbaum, *Staat und Synagoge 1918–1938, Eine Geschichte des Preussischen Landesverbandes jüdischer Gemeinden (1918–1938)*, Tübingen 1981

למרות ניסיונות רבים לא הצליחו יהודי גרמניה בעת החדשה להקים ארגון מרכזי עליהילתי, דוגמת אלה שהיו קיימים במזרח אירופה מן המאה ה־19 עד המאה ה־20, באנגליה – מאז שלהי המאה ה־18 ובצרפת – מאז ימי נפוליאון. ניסיונות אלה, שהחלו באמצע המאה ה־19 ונמשכו למקוטעין עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914, לא הביאו את התוצאה המקווה, בעיקר בגלל ויכוחים ומריבות בין הזרמים והתנועות השונים שהרכיבו את יהדות גרמניה. הניסיונות חודשו מיד לאחר סיום המלחמה, והפעם ביתר תוקף. מנהיגי היהודים היו ברעה שהחוקה החדשה, חוקת ויימאר, שנתקבלה באוגוסט 1919, נתנה לכלל היהודים בגרמניה, כקבוצה דתית, את הזכויות המלאות שהיו לשתי הכנסיות הנוצריות הגדולות (הפרוטסטנטית והקתולית), ותאפשר גם להם להתאגד בארגון מרכזי מייצג, ארגון שיהיה בעל אותו מעמד רשמי – 'קורפוראציה על פי החוק הציבורי' – שניתן לרוב הקהילות היהודיות הבודדות ברוב המדינות הגרמניות במשך המאה ה־19. בשנת 1921 היו סימנים מסוימים אשר העידו על אפשרות שניסיונות אלה יוכתרו בהצלחה. אחד האישים המרכזיים שפעלו בכיוון זה היה בעל המישרה הגבוהה ביותר בקהילת ברלין – הקהילה הגדולה בגרמניה בכלל ובפרוסיה בפרט – ד"ר איזמר (איתמר) פרוינד (נולד בשנת 1876 בברסלאו ונפטר בשנת 1956 בירושלים), שהיה גם אחד המומחים לבעיות החוקיות והמשפטיות של הקהילות היהודיות בגרמניה. למרות שפרוינד היה פעיל במהלכים השונים להקמת ארגון יהודי מייצג יחיד לכל גרמניה, הוא הצטרף בשנת 1921 למאמצי הקהילה בברלין – ואולי גם יום אותם – להקים ארגון נפרד ליהודי פרוסיה. הוא נרתם לפעולה זו, מפני שלפרוסיה, כמדינה הגדולה ביותר ובעלת האוכלוסייה היהודית הרחבה ביותר בין מדינות גרמניה, היתה השפעה מכרעת על מעמדם של היהודים ברייך כולו. הודות ליוזמות אלה הוקם בשנת 1921 'האיגוד הגלילי הפרוסי של הקהילות היהודיות'. האיגוד קיים את אסיפת היסוד שלו ב־25 ביוני 1922 ופעל עד לנובמבר 1938, ואז פורק יחד עם כל יתר הארגונים היהודיים, אחרי 'ליל הברדלח'.

הספר שלפנינו יצא במסגרת הסקירות המדעיות של מכון ליאו בק (העוסק בחקר יהדות גרמניה ותולדותיה), והוא סוקר בהרחבה ובפרוטרוט את התפתחותו של האיגוד, תולדותיו בשלבי קיומו השונים, פעילותו העניפה ויחסיו עם ארגונים יהודיים אחרים בתוך גרמניה ועם השלטונות. מחברו של הספר, מ' בירנבאום, שחי כעת בירושלים, היה מאז שנת 1926 אחד הפקידים הבכירים של האיגוד והיה שותף פעיל בכל מעשיו, ולכן מותר להניח שהוא כיום האדם היחיד המסוגל לכתוב על האיגוד. קרבתו לענייני האיגוד והתערבותו בפעולותיו אפשרה למחבר לתאר גם כמה מהמאבקים הפנימיים שליוו את האיגוד במשך שנות קיומו.

הספר מחולק לשני חלקים עיקריים: החלק הראשון דן בניסיונות השונים להקים ארגון יהודי כללי בגרמניה עד שנת 1921; החלק השני, הגדול יותר, מתאר את שלבי פעילותו של האיגוד הפרוסי עד לחיסולו, בשנת 1938. המחבר מתאר באורח כרונולוגי ובבהירות את פעילות האיגוד לטובת הקהילות היהודיות בפרוסיה. הוא מתאר את המאבקים הממושכים על השגת תמיכה ממשלתית מצד השלטונות הפרוסיים, הן לצורך החזקת הקהילות והן

לצורכי טיפוח החינוך היהודי הדתי. כמו כן מתוארות פעולותיו בתחום העזרה הסוציאלית ובתחום הכלכלה, פעולות שמטבע הדברים התרחבו אחרי עלות היטלר לשלטון, עם ההתרוששות הגוברת של יהודים רבים בכל הרייך. לא נשכחו גם הפעולות בתחום התרבות, שהיו חשובות במיוחד אחרי שנת 1933.

אחת הבעיות המרכזיות שהעסיקה את האיגוד ביחסיו עם השלטונות מאז היווסדו ועד לשנת 1933 היתה כרוכה בהכרתו כארגון 'רשמי', המוסמך לייצג את כלל היהדות בפרוסיה כלפי השלטונות. הבעיה הנזכרת היתה קשורה בעמדתם של ראשי ממשלת פרוסיה מחד גיסא וראשי ממשלת גרמניה (הרייך) מאידך גיסא לגבי בעיות משפטיות, חוקיות וחוקתיות, והיא נבעה מתפיסה שונה של הסעיפים בחוקת ויימאר (ובמיוחד הסעיף 137), המתייחסים לקבוצות דתיות. הוויכוח, שהיתה לו השפעה מכרעת על כל הניסיונות להקמת ארגון כולל אחד לכל יהודי גרמניה וגם על אופיו ומעמדו של האיגוד הפרוסי, נסב בעיקר על שתי בעיות: (א) האם הארגונים היהודיים שהיו קיימים בעת קבלת החוקה הוויימארי ואלה שעמדו לקום אחרי אירוע זה הם ארגונים 'מינהליים' בלבד או האם יש לראות בהם ארגונים 'דתיים' (Religionsgesellschaft); החוקה אפשרה רק לאלה האחרונים להתאגד בארגון גדול וכללי, בעל מעמד של 'קורפוראציה על פי החוק הציבורי'; (ב) האם להכרה בארגון יהודי דתי (ולמעשה הכרה בכל ארגון דתי) דרושה הצהרת השלטון בלבד או חקיקה, ואם חקיקה – האם היא צריכה לבוא מצד ממשלת הרייך או מצד ממשלת פרוסיה, היות שהיה מדובר באיגוד באחת המדינות. למעשה לא מצאו שתי השאלות הללו פיתרון במשך כל תקופת הריפובליקה הוויימארי (1919 עד 1933); השאלה השנייה אמנם הגיעה עוד בשנת 1921 לדין בפני בית המשפט העליון של הרייך, שפסק לטובת הרייך (היינו, שהרייך בלבד רשאי לחוקק חוק להכרת הארגונים הדתיים), אך ממשלת פרוסיה לא נכנעה, לא הכירה בפסק הדין של בית הדין העליון והמשיכה לדרוש חקיקת חוק מצדה. בהתייחסותו של המחבר לבעיה זו (במקומות שונים בפרק הראשון, ובמיוחד בעמ' 74-75) מורגשת השפעתו של פרוינר, שלזכרו בין היתר הקדיש את ספרו, והמחבר נשאר נאמן למהלך מחשבותיו של פרוינר, למרות שפה ושם הוא מציין גם את שגיאותיו וחולשתו. פרוינר וכמה ממנהיגיה של יהדות פרוסיה ויהדות גרמניה לא עמדו כלל על חשיבותן של בעיות אלה (או אולי אף ניסו לטשטש אותן), או שמצאו להן פיתרונות שלהם, שלא תמיד היו סבירים ובוודאי לא נתקבלו על דעת השלטונות בפרוסיה. ייתכן שזו גם הסיבה, שהמחבר הקדיש לבעיות אלה ולוויכוחים שהתנהלו מסביבן מקום מועט בלבד. מר בירנבאום עומד בהרחבה על היחסים הפנימיים בין החוגים השונים שהרכיבו את יהדות גרמניה בכלל ויהדות פרוסיה בפרט. יחסים אלה השפיעו השפעה ניכרת ולפעמים אף מכרעת על התפתחות האיגוד הפרוסי ומעמדו. בשעה שהמחבר דן ביחסים אלה הוא אינו מהסס לתאר גם תופעות שליליות בוויכוחים בין הזרמים והקבוצות השונות, וכן את שגיאותיהם וחולשותיהם של כמה מהאנשים שעמדו בראש האיגוד, וביניהם מי שעמד בראשו במשך רוב שנות קיומו.

בפרק האחרון מתאר המחבר גם את הקמתו של הארגון המרכזי, 'הנציגות הארצית' (Reichsvertretung) של יהודי גרמניה, שנוסד בספטמבר 1933, בלחץ הנסיבות הפוליטיות המשתנות. מר בירנבאום מציין בעצמו (בעמ' 224), שעל האירועים שקדמו להקמת ארגון זה קיימים דו'חות שונים שלא תמיד תואמים זה את זה, והוא מנסה להעמיד את הדברים על דיוקם לאור 'מקורות' שעד כה לא ניתנה להם תשומת הלב הראויה. אך ספק אם עמדו לרשות המחבר תעודות רבות שנתגלו בזמן האחרון, שהיו עשויות להאיר את תולדות הנציגות הארצית, ובמיוחד – את פרשת הקמתה של 'ההתאחדות הארצית' (Reichsvereinigung) של

היהודים בגרמניה, שהוקמה בשנת 1939 על ידי הנציגות הארצית עצמה. על הקמת ההתאחדות נודעו לאחרונה פרטים רבים וחשובים ביותר עם בדיקתו וחקירתו של החומר הרב שבא מארכיונו של ארגון זה או מתייחס אליו (על ידי ד"ר או' ד' קולקה מהאוניברסיטה העברית ועל ידי מחבר שורות אלה).

לגבי מעמדו של האיגוד הפרוסי (ולמעשה מעמדם של כל האיגודים הגליליים בגרמניה) בעת הקמת הנציגות הארצית, בשנת 1933, מתעוררת שאלה חשובה: כפי שתואר לעיל, הוקם האיגוד הגלילי של יהודי פרוסיה בשנת 1921 (וכנראה גם האיגוד הגלילי של יהודי באוואריה כשנה קודם לכן), משום שלא עלה בידי יהודי גרמניה לייסד ארגון מרכזי שיכלול את כל יהודי הרייך וייצג אותם כלפי השלטון. מדוע איפוא המשיכו האיגודים הגליליים להתקיים, כאשר הוקם ארגון מרכזי כזה, ולא זו בלבד שהמשיכו להתקיים אלא אף פעלו בתחומים שאינם 'לוקאליים' בלבד, אלא גם בתחומים כלל-ארציים, ובהם קשרים עם ממשלת הרייך, שעליהם היתה ממונה הנציגות הארצית. על שאלה זו לא ניתנה תשובה כלשהי עד היום וגם מר בירנבאום לא התייחס אליה.

למרות ההערות הביקורתיות הכלולות בסקירה זו, אין ספק שהספר שלפנינו מהווה תרומה חשובה לחקר תולדות האיגוד הפרוסי ותולדות יהודי גרמניה בכלל. עם זאת, מתקבל הרושם שהמחבר, שתיאר בספר זה במידה מסוימת את מפעל חייו שלו, הפריז בחשיבותו של האיגוד. הרבר בא לידי ביטוי בין היתר בשמו של הספר: 'המדינה ובית הכנסת' (אך ייתכן, ששם זה נבחר על ידי המו"לים), וכן בהערת אגב (עמ' 94), שבה מכנה המחבר את הבחירות לוועידת האיגוד משנת 1925: בחירות ל'פארלאמנט יהודי', ומשווה אותן לבחירות לכנסת הראשונה של מדינת ישראל בשנת 1949!

ע' הילדסהימר